

А.П. Моця

ГОРОДА ЮЖНОЙ РУСИ: НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЙ

Вопросы возникновения и развития урбанистических центров на территории расселения восточных славян в средневековые времена, и в частности в ее южной зоне, привлекают внимание историков и археологов на протяжении длительного времени. Не стали исключением и разработки последних десятилетий (П.П. Толочко, А.В. Куза и др.). В результате проделанной работы старая формула, а именно, что древнерусский город, в первую очередь, являлся центром ремесла и торговли, была изменена на новую трактовку: город тех времен — это, прежде всего, центр сельскохозяйственной округи, место концентрации, переработки и перераспределения прибавочного продукта (своеобразный коллективный феодальный замок). Но это совершенно не исключает факта наличия в подобных населенных пунктах мощных ремесленных и торговых объединений (просто они не играли роль «первой скрипки» по сравнению с возможностями сельского хозяйства в те времена). В разных регионах Киевской Руси и в разное время процесс градообразования имел свои особенности, хотя само урбанизационное направление находилось в пределах общих норм цивилизационного общества тех времен.

О.Р. Motsia

SOUTHERN RUS CITIES: CERTAIN THEORETIC PROBLEMS OF STUDY

Issues of urban centres' foundation and development on the territory of the Eastern Slavs settling in the mediaeval times, for instance in its southern area, continue to draw the historians' and archaeologists' attention already for the long time. The developments of the recent decades are not the exceptions (P.P. Tolochko, A.V. Kuza, et al.). As a result of the work completed, the old formula considering the Ancient Rus city first of all as a craft and trade centre was replaced by the new interpretation by which the city of those times was first of all a centre of agricultural region and a place of concentration, treatment and distribution of surplus products, i.e. kind of collective feudal castle. However, it does not exclude the fact of strong craft and trade unions presence in such inhabited localities, they just didn't played a role of a first fiddle comparing to the opportunities of agriculture in that period. The process of urban building differed with some peculiarities in various regions of Kyiv Rus and in different time, however, the very urbanization direction extended within the borders of general norms in civilization community of those times.

Г.А. Козубовський

ПРО БЕЛЪКЕ КНЯЗІВСТВО ЮРІЯ НАРИМУНТОВИЧА (1352—1377)

Окреслено значення одного із князівств Галицької землі в XIV ст.

Ключові слова: Белзьке князівство, монета, сіль.

Свого часу визначний дослідник І. Шараневич звернув увагу на особливе місце Белзької землі: «*обочь польской и литовской Руси было еще Белзкое княжество...*» (Шараневич 1863, с. IV), а А.М. Андріяшев назвав князя Юрія Наримунтовича «*особою, значною мірою загадковою...*» (Андріяшев 1887, с. 84). Але й нині, незважаючи на низку ґрунтовних робіт (Swieżawski 1990; Janeczek 1993; Tęgowski 1999, s. 27—35; Войтович 2006, с. 618—619), багато проблем,

пов'язаних з цим західним руським князівством і його володарем, лишаються дискусійними та нез'ясованими.

Нагадаємо, що Белзьке князівство Юрія Наримунтовича сформувалось у 1352—1377 рр. Юрій — один із синів загиблого 1348 р. у битві з хрестоносцями пінського й новгородського князя Гліба-Наримунта — дуже рано долучився до найважливіших подій в історії Східної та Центральної Європи. Є версія, що в 1348 р. він разом з Михайлом і Василем якийсь час володів Пінськом (Археологія... 1993, с. 449). Але

© Г.А. КОЗУБОВСЬКИЙ, 2014

як активний політичний і військовий діяч, що взяв найактивнішу участь у боротьбі за розподіл галицько-волинської спадщини, Юрій уперше постає під час польсько-литовської війни 1350—1352 рр. Однак за віком він міг брати участь у битві на р. Страва та інших воєнних конфліктах кінця 40-х рр. XIV ст., якщо вірне припущення, що він народився близько 1326 р. (Swieżawski 1965, s. 183) або раніше (Tęgowski 1999, s. 34).

Досі не встановлено, хто була мати Юрія. Одні дослідники дружину Наримунта називають ординкою, дочкою татарського хана (Wolff 1886, s. 14; Грушевський 1901, с. 10) чи дочкою володаря Тавриди (Niesiecki 1841, s. 168), інші пов'язують її з родиною руських князів (Puzyna 1930, s. 37; Świeżawski 1965, s. 184). Останнім часом наголошується на кількох дружинах Наримунта (Войтович 2006, с. 613).

Дружиною Юрія була Варвара нез'ясованого походження. Сини — Роман та Іван — загинули 1399 р.: один у битві на р. Шелонь, другий на р. Ворскла (Swieżawski 1965, s. 184). Сам князь пішов із життя після 1398 р. (?) (Войтович 2006, с. 619).

Привертає увагу участь Юрія Наримунтовича в найважливіших воєнно-політичних подіях і міжнародних угодах 50—70-х рр. XIV ст. поруч з могутніми дядьками Ольгердом, Кейстутом і Любартом. Можливо, це було наслідком того, що ще до початку 50-х рр. Юрій проявив себе, а також через особисту опіку когось із Гедиміновичів після загибелі Наримунта.

На те, що ще за життя Наримунта його сини долучилися до воєнних і політичних подій у Східній Європі, вказують повідомлення літописів 1331 р. про вимогу до кандидата в новгородські архієпископи Василя надати «новгородські пригородки» Наримунту та його дітям (ПСРЛ 1851, с. 219).

Частина дослідників пов'язують Юрія Наримунтовича з «Droge (замість Jerzy — Dorge) castellanum de Belze» Дубнинської хроніки (Филевич 1890, с. 93; Линниченко 1891, с. 468; Кунік 1907, с. 195—196; Janeczek 1993, s. 31), який у 1352 р. тримав облогу від потужної польсько-угорської армії. На очах ворожого війська він укріплював белзький замок, напустив воду з річки в рови фортеці. Під нею загинув племінник Людовіка, а сам угорський король був поранений.

Після тривалої облоги було досягнуто компромісу, і белзький воєвода визнав якусь зверхність угорського короля; на белзьких мурах з'явилась угорська хоругва замість литовських.

Але це не зупинило значних ординських спустошень у польських володіннях, зокрема в Галичині та Люблінській землі. Перехід 1351 р. Орди на сторону Литви суттєво змінив співвідношення сил і змусив польського короля Казимира III піти на компроміс з Гедиміновичами (Шабульдо 1987, с. 50). Влітку 1352 р. Казимир, позичивши у краківських міщан тисячу кіп грошей (= 48 тис. празьких грошів), здійснив новий похід проти литовських князів, опинився «*нід Шебрешином містом руським*» (Zakrzewski 1921, s. 49; Грушевський 1993, с. 39). За укладеним 1352 р. перемир'ям Казимир отримав землю Люблінську й Львівську — «*Русь што короля слушають*». Володимирська, Луцька, Белзька, Холмська та Берестейська землі лишилися за литовськими князями.

В історіографії ці події зазвичай розглядають у контексті польсько-литовських відносин. Але, певно, справедливим є твердження, що ця польсько-литовська угода, яка розділила на дві частини Галицько-Волинську Русь, була досягнута за участю ординської дипломатії та ханської влади (Греков 1975, с. 53; Шабульдо 1987, с. 50).

Юрію Наримунтовичу надали одну з найпотужніших волинських фортець — м. Кременець, який він повинен був тримати «*від князів литовських і від короля*» із заборонаю на два роки будувати фортифікаційні укріплення (Розов 1928, с. 4—7, № 3). Ця потужна фортеця, що не раз витримувала монгольські напади, розглядається як пункт, володіння яким забезпечувало володарювання над усією південно-західною Волиню (Андрияшев 1887, с. 215).

Чітко зафіксований статус Юрія Наримунтовича пов'язується з кондомініумом — компромісною угодою між правителями Литви, Польщі та Золотої Орди (Шабульдо 2006, с. 10). Серед головних рис кондомінантного статусу вважається верховне право на володіння певними територіями й сплата (отримання) традиційної ординської данини (Шабульдо 2006, с. 7, 10, 16). В угоді згадується залежність руських (волинських?) князів від золотоординського хана («царя») та окремих ординських володарів («князі темнии») (Леонтович 1894, с. 215). Хоча в договорі не йдеться про особисту участь Юрія Наримунтовича в стосунках з ординцями, але умова про те, що литовці не можуть допомагати татарам у їхніх походах на Галицьку землю, не могла обійти його (Розов 1928, с. 6; Шабульдо 2006, с. 14). Та й висунутий на схід Кременець не міг лишатися осторонь воєнних походів з усіх боків. М. Грушевський вва-

жав, що нейтральний статус Кременецької волості натякає на якусь війну за місто на початку 50-х рр. XIV ст. (Грушевський 1993, с. 40).

Умова про невідновлення фортифікаційних споруд свідчить про намагання послабити значення цього надзвичайно потужного митного пункту й фортеці на Кременецькому шляху, відомому з XVI ст. (Грушевський 1993, с. 46), на дорозі від Кам'янця (володінь Коріатовичів) до столиці Любарта — Луцька. Протягом 12 років Кременець неодноразово переходив із рук у руки, поки за новою угодою 1366 р. відійшов до Польщі (Клименко, Хаварівський 2003, с. 275).

Про життя на порубіжжі польських і литовських володінь на Волині в цей час відомо дуже мало. Але з листа хрестоносців до папи від 1357 р. відомо, що Казимир зобов'язався сплачувати татарам данину за частину руської землі, яку він держить у себе (Грушевський 1993, с. 43).

Під час подорожі Людовіка Угорського 1352 р. по східній частині Галичини, по лінії Белз—Мункач через околиці Львова, згадуються «татарські ватаги» (там само, с. 40).

Серед істориків немає одностайності, коли Юрій Наримунтович отримав Белз. Одні дослідники вважають, що Белзьке князівство відійшло до Юрія 1352 р., після смерті старшого брата Семена Наримунтовича, а володіння на Волині він отримав від Любарта невдовзі після угоди 1352 р. (Войтович 1996, с. 118; 2006, с. 618—619). Але є думка, що на час отримання Кременця Юрій Наримунтович володів і Белзом (Режабек 1907, с. 35—35; Swieżawski 1965, s. 184).

Певно, влаштуванням укріплень Белза і фортець Белзької землі Юрію Наримунтовичу довелося займатися вже на початку 50-х рр. XIV ст. Відома грамота Казимира від 23.10.1353 р., видана в таборі під Белзом. Під 1354 р. джерела згадують про похід польського та угорського королів за р. Буг на татар (Грушевський 1993, с. 42). 1358 р. Юрій виступив свідком у договорі Кейстута із Земовитом III Мазовецьким, а 1365 р. — двох документів польського короля Казимира (Swieżawski 1965, s. 183—184). Джерела вказують, що принаймні від 1359 р. Юрій Наримунтович володів і Холмською землею (Janeczek 1993, s. 31).

Згідно з повідомленнями Яна із Чарнкова, 1366 р. польський король Казимир, зібравши велике військо, напав на руські землі. Юрій Белзький піддався йому, але, як потім з'ясувалося, його покора була нещира. Здобувши Володимирську землю із замками, які належали Любарту, король віддав Олександрю Корі-

товичу, який держав її аж до смерті короля та вірно служив своєму сеньйору (Kronika... 1907, s. 6). Виходячи з оповіді Яна із Чарнкова, Казимир ішов саме на Белз. Згадка ж про те, що белзький князь піддався йому, та наступні умови договорів 1366 р. можуть свідчити, що до цього походу Юрій Наримунтович мав власний уділ, відносно незалежний і від польського короля, і від литовських князів.

Дві грамоти 1366 р. фіксують нову політичну ситуацію після походу Казимира та суттєво доповнюють оповідання Яна. Перший договір, укладений між Казимиром і його новими васалами Юрієм Наримунтовичем і Олександром Коріатовичем з литовськими князями Ольгердом, Кейстутом, Явнутом і Любартом та їхніми синами, називався «мир вічний». Польський король отримав Володимирську землю без східних волостей за р. Турія й Ветли, Люб'язя, Чернечгородка, Каменя, Мельниці. Любарту залишилася Луцька земля без західно-полуденних околиць. Західну частину Волині з центром у Володимирі отримав Олександр Коріатович, а Белзьку й Холмську землі — Юрій Наримунтович як ленники польського короля.

Крім головних міст землі — Белза й Холма, Юрію Наримунтовичу належали Грабовець, Шебрешин і Лопатин. Дорогочинсько—Берестейська земля беззастережно відходила Кейстуту, а Кобринська волость — Ольгерду. Для вирішення прикордонних суперечок з обох сторін запроваджувалися комісари, які розв'язували спірні питання під Городлом над Бугом (Czuczynski 1890, s. 514—515; Шабульдо 1987, с. 51; Грушевський 1993, с. 46—47).

Друга, окрема умова між королем і Любартом, на думку М. Грушевського, розвивала та доповнювала попередню. За нею були чітко встановлені кордони між володіннями Казимира й Любарта по верхів'ях річок Стохід, Турія та Луга (Довнар-Запольский 1896). На думку нинішніх дослідників, наявність чітко зафіксованого кінцевого пункту південної ділянки рубежу (Скоморохи) уможливило з великою вірогідністю припускати наявність третьої сторони, певно, Юрія Наримунтовича (Панишко 1995, с. 89), хоча це й перечить васальним відносинам між Юрієм і польським королем.

Мабуть, угоди фіксують реалії, що сталися не тільки через похід Казимира, а й походи Ольгерда та Коріатовичів 1362 р., оскільки в них не концентрується увага на ординській присутності на відміну від угоди 1352 р. Не виключено, що й сам Юрій Наримунтович брав участь у відомій Синьоводській битві.

Припускають, що вже в 1368—1369 рр. Юрій взяв участь у нових походах литовських князів на галицькі й польські землі (Грушевський 1993, с. 49). Але в день Нового 1368 р. Юрій Белзький був у Львові та виступив свідком на грамоті, виданій руським старостою Отоном Пілецьким, що може підтверджувати його підпорядкування польському королеві до того часу (там само). По смерті Казимира 1370 р. фактично урвався лений зв'язок Юрія Наримунтовича з Польщею.

1376 р. белзький князь разом з Любартом і Кейстутом здійснив похід на Малополющу (Кроніка... 1907, с. 42), що спричинило у відповідь похід Людовіка Угорського. Він був здійснений, насамперед, на володіння Юрія Наримунтовича, якого вважали головним ініціатором походу 1376 р. (Грушевський 1993, с. 54).

За свідченням Германа Вартберга, нова ворожеча виникла через те, що угорський король надав «опельнскому герцогу некоторые земли, кои принадлежали... Георгу Белзскому и Люберту Луцикскому» (Ливонская хроника... 1879, с. 130). 1377 р. Людовік Угорський на чолі потужного війська підступив під фортеці белзького князя. Польські війська — кракуси, сандомиряни й середзяни — обложили Холм, після взяття якого рушили до короля під Белз (Кроніка... 1907, с. 42)

Під час облоги Белза війська Людовіка взяли два руські замки (Ливонская хроника... 1879, с. 132). М. Грушевський вважав, що то були Холм і ще якийсь Любартов замок (Грушевський 1993, с. 450). Але, оскільки військовій дії були спрямовані саме проти белзького князя, а малопольський рочник називає відібрані в Юрія замки — Белз, Холм, Грабовець, Городло та Всеволож (там само, с. 45), штурму, певно, зазнало котресь із цих міст.

У вересні 1377 р., після семитижневої облоги, Юрій Наримунтович здав королю замок разом із землею та людьми. Холмська й Белзька землі були віддані під управління Володислава Опольського, а Юрій Наримунтович отримав від Людовіка Любачів у державу й річну пенсію в 100 гривень з прибутків Бохенської зупи (Кроніка... 1907, с. 42; Грушевський 1993, с. 54; Janeczek 1993, с. 31).

Увага джерел до самого факту значних зусиль при облозі замків Белзької та Холмської земель (Белз оборонявся сім тижнів!) свідчить, що Юрій встиг побудувати, відбудувати, укріпити свої фортеці, що, безперечно, вимагало значних коштів і витрат.

Окремого дослідження потребує особа Юрія Даниловича Холмського, відомого за вкладим

записом 1376 р. Одні дослідники ототожнюють його з Юрієм Наримунтовичем, інші — з окремим холмським князем чи сином Даниїла Острозького (Лонгинов 1887, с. 38—39; Грушевський 1993, с. 445—446; Войтович 2004, с. 75).

Межі Белзької землі вже давно є предметом досліджень багатьох істориків та археологів. Ще І. Шараневич визначив загальні кордони цього державного утворення: «... розпростираюся по обоим сторонам Буга и сягало на востоке где-то до жерел Буга, а на Западе до устья Сяна. Оно граничило на севере с Володимирским княжеством и притыкало на полудне где-то недалеко от Львова о Галицкую Русь» (Шараневич 1863, с. IV).

Більшість дослідників цікавлять, насамперед, кордони землі найдавніших періодів, хоча в їх реконструкції часто звертаються до актів і реєстрів XV—XVI ст. Різні ділянки кордону Белзької землі окреслюються дослідниками по-своєму. Південні кордони розглядаються в контексті межі Волинської землі, хоча загалом границі Белзької землі чітко не визначені та, певно, змінювалися залежно від політичної та економічної ситуації протягом часу (Барсов 1885, с. 109—111; 120—123; Андрияшев 1887, с. 26—100; Ісаєвич 1971, с. 81; Janeczek 1993, с. 21—34; Кучинко 2002, с. 168—188).

Останнім часом для середини—другої половини XIV ст. територія Белзької землі детально розглянута за угодами 1352 і 1366 рр. Привертає увагу положення про виражену належність Лопатинської землі до Белзького князівства після 1366 р. (Janeczek 1993, с. 30—32, тара 4).

Через прикордонне розміщення Белзька земля неодноразово досліджувалась археологічно з польського та українського боків. У багатьох містах здійснено стаціонарні та рятівні дослідження та виявлено залишки захисних, житлових і господарських споруд, багату матеріальну культуру, яка має чимало спільного з давньоруськими, мазовецькими, польськими та ятвязькими старожитностями XI—XIV ст. (Rauhut 1956, с. 65—68; Bender і ін. 1957; Poppe 1958; Nadolski 1959; Zbierski 1959; Кучинко 2009, с. 343—355). На низці пам'яток зафіксовано могильники, частина з яких пов'язується з монгольськими походами. Але чимало пунктів не досліджено, зокрема в Городлі, Грубешові та Сокалі регулярні розкопки не провадилися (Janeczek 1993, с. 137).

Багато десятиліть вивчалася столиця князівства — Белз (Раппопорт 1967, с. 67—68; Петегрич 1975; 1980; 1981; 1984; 1990; Петрик та ін. 2004). Хоча захисні споруди міста май-

же повністю знищені, вдалося прослідкувати овальний контур городища, дві лінії укріплень, культові, господарські та житлові споруди, залишки вулиць, могильники. Але знайдені на пам'ятках післямонгольські матеріали унеможливають точне датування в межах XIII—XV ст.

Важливим джерелом для реконструкції економічних і політичних процесів у Белзькій землі Юрія Наримунтовича є нумізматичні знахідки (рис.). З культурного шару на городищі Белза походить празький гріш Яна I Люксембурзького (Петегрич 1975). І хоча монета може належати до часу, що передував князюванню Юрія в Белзі, аналіз знахідок з Галичини та Волині засвідчує абсолютне переважання в середині XIV ст. саме празьких грошів Яна I Люксембурзького (1310—1346). У скарбах, датованих кінцем 40-х рр. XIV ст., вони становлять понад 90 %, у той час як монети Карла I (1346—1378) — близько 5 % (Рошко 2004; Крижанівський 2007, с. 131). Певно, такі монети становили абсолютну більшість і в 50-і рр. XIV ст.

У похованні 17 могильника під Аріанською вежею в Белзі знайдено срібну монету Володислава Опольського (1372—1379). Вона знаходилася біля лівої стегнової кістки та, можливо, була в паску, гаманці чи кишені похованого. Могила цього поховання зруйнувала раніше, що може засвідчувати наявність тут цвинтаря впродовж тривалого часу (Петрик та ін. 2004, с. 38). Є інформація й про знахідку мідного руського денарія Володислава Опольського в Белзі (Kryżaniwskij 2009, s. 163, № 12).

З городища на Високій горі в Холмі походить кварталник Казимира III (1333—1370) (Kubiak 1998, s. 93, № 242/II).

На особливу увагу заслуговують знахідки з Грудка Надбужного, на місці якого дослідники локалізують літописне м. Волинь (Рорре 1958). Серед різночасових археологічних і нумізматичних матеріалів є празький гріш Карла I 1354—1356 чи 1350—1358 рр. і дві золотоординські монети: гюлістанський дирхем Бердібека (1357—1359) 759 р. х. (1357/1358) і ординський дирхем Мухаммеда Буляка (1370—1380) 773 р. х. (?) (1371/1372?) (Rogatko 1990, s. 197; Kubiak 1998, № 338/II, № 338/V). Це найзахідніший пункт знахідк золотоординських монет того часу. Щоправда, є інформація, що «*в околицях Бреста трапляються... татарські монети*» (Рябцевич 1965, с. 128, № 4), але, якого часу, не відомо.

Місце Орди Абдуллаха й Мухаммеда Буляка остаточно не визначено (Григорьев 1990). За

Рис. Знахідки монет третьої чверті XIV ст. з території Белзького князівства та найближчих до нього земель: I — Холм (квартник Казимира III); II — Грудек Надбужний (гюлістанський дирхем 1357/8 р. Бердібека, ординський дирхем 1371/2 р. (?) Мухаммеда Буляка, празький гріш 1350—1358 рр.); III — Белз (празький гріш Яна I Люксембурзького, руський грош і мідний денарій Володислава Опольського); IV — Буськ (Кам'янка Бузька?), скарб (обрізані празькі гроші?), денарій Казимира III, денарій (?) Людовіка Угорського, денарій Володислава Опольського); V — Володимир Волинський, скарб (понад 20 празьких грошів Вацлава II, Яна I Люксембурзького та Карла I); VI — Біскупичі Шляхетські, скарб (42 празьких грошів XIV ст., нез'ясовані денарії, лодієподібна гривня, прикраси)

місцем концентрації знахідок монет Орди припускається, що після відходу з Молдавії за Мухаммеда Буляка вона перебувала на Нижньому Дніпрі та в Приазов'ї, які в 1370-х рр. становили окрему «нумізматичну провінцію» (Федоров-Давыдов 2003, с. 16, 48). Серед найближчих регіонів поширення таких монет — землі Середньої Наддніпряни. Монети Джанібека тут становлять більшість разом з монетами Абдуллаха (1362—1369) і Мухаммеда Буляка. На початку 80-х рр. XIV ст., після реформи 1380 р., такі монети зникають з обігу. У скарбах 80—90-х рр. XIV ст. абсолютно домінують монети Тохтамиша, які становлять 60—100 % (Миргалеев 2003, с. 70; Федоров-Давыдов 2003, с. 16). Певно, дві золотоординські монети з Грудка пов'язані з одним комплексом і одними подіями 70-х рр. XIV ст. Відсутність подібних знахідок від Дніпра до Бугу може засвідчувати присутність в цьому пункті вихідців зі Сходу.

У скарбі з Біскупич Шляхетських на межі Володимирського та Белзького князівств, окрім 42 празьких грошів Яна I Люксембурзького (1310—1346) і Карла I (1346—1378), невідомих денаріїв

і двох срібних перснів, згадується лодієподібна гривня (Сиверс 1922, с. 12, № 14; Soboleva 1970, s. 200, № 6; Kotlar 1975, s. 32—33, № 57). Лодієподібні злитки в основному знаходять разом із золотоординськими монетами XIV ст. Привертає увагу думка, що такі «татарські» злитки були продуктом переробки зібраного татарами на Русі срібла (Спаский 1970, с. 71).

Саме лодієподібні та «новгородські злитки з горбатою спинкою» трапляються в східноєвропейських скарбах разом із золотоординськими монетами XIV ст. (Ильин 1921, с. 18, № 30; с. 21, № 53; с. 29, № 107; с. 32, № 131; с. 45, № 193, 196; с. 50, № 211, 213; Сотникова, Спаский 1979, с. 58, № 34; с. 59, № 40; с. 60, № 49 та ін.). Серед майже 3 тис. монет XIV—XV ст., зафіксованих Г.О. Федоровим—Давидовим у джучидських скарбах, є приблизно 120 злитків та їхніх половинок (Пономарев 2002, с. 112). Але на західноукраїнських землях лодієподібний злиток належить до виняткових знахідок. Тож він може вказувати на ординську присутність, переплавку ординських монет, данину та ін.

Володимир був центром, куди надходили значні кошти чи то за Любарта (1352—1366), чи то за Олександра Коріатовича (1366—1370). Але більшість їх не могла потрапити до Володимира та загалом на Волинь, оминаючи Белзьке князівство Юрія Наримунтовича. Джерела свідчать про величезні кошти, які вкладав Казимир у розбудову Володимирського замку. Він витратив на будівництво Володимирської фортеці 3 тис. *«marcarum latorum grossorum»* (гривень широких, певно, 144 тис. празьких грошів, інших у такій кількості не було). Ще 600 гривень широких (28 800 празьких грошів) було призначено урядовцю, який наглядав за будівництвом (Зубрицкий 1855, с. 1—26, 69; Długossii 1876, s. 330). Дійсно, будівництво фортець у землях своїх руських васалів вимагало значних коштів, що було об'єктивним чинником надходження «європейської валюти» — празьких грошів.

Немає однак стабільності щодо шляхів і хронології надходження празьких грошів до Східної Європи. На західних землях звертають увагу на Володимир, Луцьк і Львів як основні пункти напрямків надходження цієї середньовічної європейської валюти (Сиверс 1922, с. 6; Рябцевич 1965, с. 126—127; Соболева 1967, с. 54; 1973/1974; Котляр 1971, с. 69). Але більшість волинських і частина галицьких і литовських празьких грошів могла потрапити на ці землі тільки через територію Белзької землі, хоча в цей час вже можливі й зворотні надходження празьких грошів — з Волині.

Висунуте на захід Белзьке князівство перетинала низка міжнародних шляхів (Janeczek 1993, s. 63—69, мапа 9; Sieradski 1959, мапа 2). Люблін, розміщений на кордонах польських володінь, ще з давньоруських часів належав до основних осередків на шляху чесько-руської торгівлі (Флоровский 1961, с. 74). Через Люблін, значення якого зросло за часів Казимира III (Myśliński 1977, s. 21), товари й монетарне срібло могло надходити із Малопольщі, Мазовії та Пруссії. За документом 1349 чи 1386 р., на шляху між Торунем і Володимиром, на 12 митних пунктах через Бобровники, Плоцьк, Вишоград, Закрочим, Варшаву, Черськ, переправу через р. Вепш, Сепехов, Казімеж, Люблін, Холм, Городло до Володимира купець міг залишити понад 130 грошів. Але найбільші суми витрачали в Холмі (39 грошів; 22,5 шевенів; 1,5 куни). Саме тут згадується найбільша плата в 33 гроші з декількох з'єднаних возів (Торгівля... 1990, с. 20—22, № 7). Указаний шлях перетинав північну частину володіння Юрія Наримунтовича і, певно, не був головним, оскільки оминав столичне місто князівства.

Шлях Львів—Белз—Грубешов—Краснистав—Люблін вважається найважливішим на лівобережному Побужжі та мав не тільки торговельне, а й стратегічне значення. Південний напрямок розглядається в контексті зв'язку з солевидобувними районами Підкарпаття. З шляхом із Грудка через Потиліч на Белз пов'язується надходження дрогобицької солі, через Львів до Белза — дрогобицької, долинської та коломиїської (Janeczek 1993, s. 65—66, мапа 9).

Белз небезпідставно вважається головним центром з торгівлі сіллю на Волині. Мазовія на відміну від інших польських земель не була забезпечена власною сіллю, її довозили з Русі через Белз. Окрім Мазовії, цей товар доправляли й на Підляшшя. З торгівлею сіллю пов'язуються середньовічні митні комори над Бугом і Нурцем. Отримане в 1377 р. Белзом право складу для литовської солі справедливо розглядають як оперте на усталену давню роль цього міста в торгівлі руською сіллю (Janeczek 1993, s. 66, 212; Kiersnowska 1986, s. 156). Через Солокію (лівий доплив Бугу, що впадає у Віслу) Белз був пов'язаний з так зв. другим шляхом з «варяг у греки»: Балтійське море—Вісла—Західний Буг—Дністер—Чорне море. А відома «соляна дорога» через Белз датується від XII ст. (Петегрич 1984, с. 101).

Значення Белзької землі як осередку торгівлі й збуту солі на значних просторах Європи, можливо, визначалося не тільки зручним комунікаційним розміщенням. Ознаки наявності соляних джерел у Забужній Русі фіксу-

ються на Люблінщині в топонімах і зафіксовані реально. А в акті 1671 р. колишнього Любачівського повіту Белзького воєводства згадується с. Великі Очі, тобто з назвою, подібною до «вікон», — соляних розробок сусіднього галицького Покуття (Леонтович 1896, с. 21—22).

Видобуток і розподіл солі в Східній Галичині відомі з XI ст. і вважаються одним з пріоритетів князівської влади. В післямонгольську добу солеварні Галичини також вважалися князівським «держанієм». У 1340—1349 рр. більшість їх відійшла до володінь Любарта Гедиміновича. А від 50-х рр. XIV ст. і до пізнього середньовіччя руські *saliny* Галичини визнавали маєтностями польських королів (Леонтович 1896, с. 25).

Під час боротьби за галицько-волинську спадщину в 50—70-х рр. XIV ст. на якусь частину галицько-волинських *salin* міг претендувати і Юрій Наримунтович. Принаймні географічне розміщення Белзького князівства забезпечувало йому роль головного розподільвача солі для багатьох державних утворень Центральної та Східної Європи.

Соляна торгівля й соляне мито були об'єктивними чинниками розвитку товарно-грошових відносин. Наявність соляних джерел на Прикарпатті та відсутність їх у сусідів зумовила швидке перетворення солі на товар. Сіль як важливий чинник ціноутворення вказана на сторінках Києво-Печерського Патерика ще в XI ст. (Грабовецький 1982, с. 36). Саме з сіллю та її видобутком пов'язується один з головних чинників розвитку товарно-грошових відносин і розповсюдження празьких грошів у сусідній Польщі. Одна з найперших згадок про податки в «чеській валюті» (1306 р.) стосується соляних промислів у Бохні, на шляху між Перемишлем і Краковом (Gródecki 2009, s. 290). Нагадаємо, що у Венеції XV ст. торгівля сіллю давала казні приблизно чверть усіх прибутків (Луццато 1954, с. 392—393).

Найдавніша знахідка золотої монети XIV ст. в Україні — угорський дукат Людовіка Угорського (1342—1382) — походить з поля біля соляних джерел Тиряви Сільної в Сяноцькому повіті (Филипчак 1937, с. 117), немов підтверджуючи назву казки з чеського й словацького фольклору «Сіль дорожка за золото» (Михайлова 2007, с. 45). Саме із зовнішньою торгівлею частина дослідників пов'язує термін «соляні куни» (соляні гроші), зафіксований у духовниці Климента Новгородця XIII ст. (Хорошкевич 1963, с. 230—231).

Чумацький промисел розглядається одним із найважливіших чинників розпаду натураль-

ного господарства й розвитку товарного виробництва в Україні. Поширення чумацького візництва, низька вартість і зручність перевезень перетворювали його в основний вид транспорту на території України до нового часу (Слабеев 1964, с. 132).

З відібранням Белзької землі 1377 р. Людовік Угорський надав Юрію Наримунтовичу Любачів у державу й річну пенсію 100 гривень із доходів Бохенської жупи (Грушевський 1993, с. 54), певно, як можливість регулярного отримання реальних коштів. Того ж року Володислав Опольський надав Белзу право складу солі. Такий збіг може вказувати на одне з основних фінансових джерел у забезпеченні Белза й Белзької землі за Юрія Наримунтовича. І надання коштів з Бохенських соляних жуп може розглядатися як компенсація від втрати відповідних белзьких.

Найзахідніше руське князівство третьої чверті XIV ст. з різним етнічно та конфесійно населенням з православним володарем розміщувалося на обох берегах Бугу. Протягом чверті століття князю вдавалося втримуватися на передньому рубежі постійних воєнних конфліктів. Певно, неабиякі дипломатичні та організаційні здібності дозволяли йому вибудовувати основи толерантності й віротерпимості в умовах похмурого середньовіччя. Впродовж чверті століття Юрій Наримунтович був охоронцем найвизначнішої християнської святині, однаково шанованої православними й католиками, — Ченстоховської Богородиці, вивезеної 1382 р. з Белза до Ясної Гури Володиславом Опольським (Поселянин 2002, с. 174—177). У давній дерев'яній каплиці, що стояла на Замочку в Белзі, від давніх часів до 1911 р. правили службу за латинським і грецьким обрядом, а культ Белзької Богородиці зберігався в ХХ ст. (Чачковський 1937, с. 21).

Є версія про віднайдення Холмської Богородиці під вапняковим (церковним?) камінням через 100 років після руйнування Холма Бурундаєм у 1261 р., також шанованої обома конфесіями (Поселянин 2002, с. 579—580). Хоча питання про Холмську ікону не вирішене однозначно (Александрович 2001), обидві ікони пов'язуються з боротьбою з ординцями.

Ще з давньоруських часів у містах Побужжя зберігалася значна кількість православних церков, а середньовічні храми Потилича, Сокаля, Грабовця, Городла, Белза, Грубешова носили ім'я на честь св. Миколая, що, не виключено, пов'язано і з концентрацією комунікацій у регіоні (Janeczek 1993, s. 212). Часом князювання Юрія Наримунтовича датується заснування Холмського католицького єпископства

1375 чи 1376 р. (Kronika... 1907, s. 33; Janeczek 1993, s. 37) і, можливо, закладання домініканського кляштору в Белзі в 1367 р. чи трохи пізніше (Swieżawski 1990, s. 74).

Остаточна втрата Белзького князівства Юрієм Наримунтовичем 1377 р. співпала зі смертю Ольгерда, певно, головного покровителя цьо-

го західноруського князя. Але князь навряд чи утримався б у Забужжі чверть століття без підтримки з боку Польщі. Та нові результати можна очікувати з проведенням масштабних археологічних розкопок цієї прикордонної території за активної співпраці польських і українських науковців.

Александрович В. Холмська ікона Богородиці. — Львів, 2001.

Андріяшев А.М. Очерк истории Волынской земли до конца XIV столетия. — К., 1887.

Археологія і нумізматыка Беларусі. Энцыклапедыя. — Мінск, 1993.

Барсов Н. Очерки исторической географии. География начальной (Нестеровой) летописи. — Варшава, 1885.

Войтович Л.В. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. — Львів, 1996.

Войтович Л.В. Князі белзькі // Белз і Белзька земля. — Белз, 2004. — 1. — С. 74–77.

Войтович Л.В. Княжа доба на Русі. Портрети еліти. — Біла Церква, 2006.

Грабовецький В.М. Солеварні промисли Прикарпаття в період Київської Русі // Київська Русь: культура традиції. — К., 1982. — С. 35–38.

Греков И.Б. Восточная Европа и упадок Золотой Орды (на рубеже XIV–XV вв.). — М., 1975.

Григорьев А.П. Золотоордынский город Орда // Востоковедение. — 1990. — 32. — С. 152–157.

Грушевский А.С. Очерк истории Турово-Пинского княжества в составе Литовско-Русского государства XIV–XVI вв. — К., 1901.

Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1993. — Т. IV.

Довнар-Запольский М. Из истории литовско-польской борьбы за Волынь (договоры 1366 г.). — К., 1896.

Зубрицкий Д. Аноним Гнезненский и Иоанн Длугош: Латинские выписки из их сочинений, статей, относящихся к истории Галицко-Владимирской Руси, за период от 1337 по 1387 год, с русским переводом, и критическими исследованиями и замечаниями. — Львов, 1855.

Ильин А.А. Топография кладов серебряных и золотых слитков. — Пг., 1921.

Ісасевич Я.Д. Територія і населення Червентських градів (X–XIII ст.) // Український історико-географічний збірник. — 1971. — 1. — С. 71–83.

Клименко О., Хаварівський Б. Міська геральдика Тернопільщини. — Тернопіль, 2003.

Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. — К., 1971.

Крижанівський А. Львівський монетний двір у XIV–XV століттях. — Львів, 2007.

Куник А.А. Объяснительное введение к грамотам и летописным сказаниям, касающихся истории Червоной Руси в XIV в. с приложением подлинных текстов // Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сб. мат-лов и исследований, сообщенных О. Гонсиоровским, А.А. Куником и др. — СПб., 1907. — С. 113–197.

Кучинко М. Волинська земля X — середини XIV ст. — Луцьк, 2002.

Кучинко М. Історія населення Західної Волині, Холмщини та Підляшшя в X–XIV століттях. — Луцьк, 2009.

Леонтович Ф. Очерки истории Литовско-Русского права. Образование территории Литовского государства. — СПб., 1894.

Леонтович Ф.И. Литовско-русские друскеники — солярни и соляники: один из вопросов западнорусской старины // Варшавские университетские известия. — 1896 (Відбиток).

Ливонская хроника Германа Вартберга // Сб. мат-лов и статей по истории Прибалтийского региона. — Рига, 1879. — 2. — С. 83–155.

Линиченко И.А. Критический обзор новейшей литературы по истории Галицкой Руси // ЖМНП. — 1891. — № 6. — С. 454–492.

Лонгинов А.В. Грамоты малорусского князя Юрия II и вкладная запись князя Юрия Даниловича Холмского XIV в. — М., 1887.

Луццато Дж. Экономическая история Италии. — М., 1954.

Миргалеев И.М. Политическая история Золотой Орды периода правления Тохтамыш-хана. — Казань, 2003.

Михайлова Р.Д. Художня культура Галицко-Волинської Русі. — К., 2007.

Панишко С.Д. До питання про розмежування володінь Любарта і Казимира на Волині в 1366 році // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. — Хмельницький, 1995. — С. 87–89.

Петегирич В.М. Раскопки в древнем Белзе (Львов. обл.) // АО 1974. — М., 1975. — С. 337–338.

Петегирич В.М. Раскопки летописного Белза // АО 1979. — М., 1980. — С. 324.

- Петегирич В.М.* Раскопки летописного Белза // АО 1980. — М., 1981. — С. 301.
- Петегирич В.М.* Торговые и культурные связи древнего Белза // Древнерусский город. — К., 1984. — С. 101—102.
- Петегирич В.М.* Белз // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды). — К., 1990. — С. 127—129.
- Петрик В., Ивановський В., Лазурко О., Рибчинський О.* Археологічні дослідження в 2003 році // Белз і Бельзка земля. — Белз, 2004. — 1. — С. 33—41.
- Пономарев А.П.* Деньги Золотой Орды и Трапезундской империи. — М., 2002.
- Поселянин Е.* Богоматерь. Полное иллюстрированное описание Ее земной жизни и посвященных Ее имени чудотворных икон. — СПб., 2002.
- ПСРЛ.* — СПб., 1851. — Т. 5 (Псковские и Софийские летописи).
- Раппопорт П.А.* Военное зодчество западнорусских земель X—XIV вв. — М., 1967 (МИА. — 140).
- Режабек И.* Юрий II-й, последний князь всея Малыя Руси // Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сб. материалов и исследований, сообщенных О. Гонсиоровским, А.А. Куником и др. — СПб., 1907. — С. 1—66.
- Рожко М.* Празькі гроші на теренах Львова у першій половині XIV століття (За матеріалами археологічних розкопок) // До джерел. Зб. наук. праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. — К.; Львів, 2004. — 1. — С. 619—636.
- Розов В.* Українські грамоти. — К., 1928. — Т. 1.
- Рябцевич В.Н.* К вопросу о денежном обращении западнорусских земель в XIV—XV вв. // НиС. — 1965. — 2. — С. 121—134.
- Сиверс А.А.* Топография кладов с пражскими грошами. — Пг., 1922.
- Слабеев И.С.* З історії первісного нагромадження капіталу на Україні (чумацький промисел і його роль у соціально-економічному розвитку України XVIII — першої половини XIX ст.). — К., 1964.
- Соболева Н.А.* К проблеме обращения пражских грошей в русских землях в XIV—XV вв. // Вестник МГУ. — История. — 1967. — № 2. — С. 49—51.
- Соболева Н.А.* Хронология и области распространения пражских грошей на территории СССР // Numismatický sborník. — 1973/1974. — 13. — S. 153—165.
- Сотникова М.П., Спаский И.Г.* Русские клады слитков и монет в Эрмитаже // Русская нумизматика XI—XV веков. — Л., 1979. — С. 48—94.
- Спаский И.Г.* Русская монетная система. — Ленинград, 1970.
- Торговля на Україні, XIV — середини XVII ст.: Волинь і Наддніпрянина.* — К., 1990.
- Федоров-Давыдов Г.А.* Денежное дело Золотой Орды. — М., 2003.
- Филевич И.П.* Борьба Польши и Литвы—Руси за галицко-владимирское наследие. — СПб., 1890.
- Филипчак І.* Нарис історії Тиряви Сільної // ЗНТШ. — 1937. — CLIV. — С. 115—139.
- Флоровский А.В.* Чешско-русские торговые отношения X—XII вв. // Международные связи России до XVII в. — М., 1961. — С. 74.
- Хорошкевич А.Л.* Торговля Великого Новгорода в XIV—XV вв. — М., 1963.
- Чачковский Л.* Княжий Белз // ЗНТШ. — 1937. — CLIV. — С. 15—31.
- Шабульдо Ф.М.* Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. — К., 1987.
- Шабульдо Ф.М.* Кондомініум в українських землях XIV століття // ЗНТШ. — 2006. — CCLI. — С. 7—22.
- Шараневич И.* История Галицко-Володимирской Руси от найдавших времен до року 1453. — Львов, 1863.
- Bender W., Kierzkowska E., Kierzkowski K., Bronicka-Rauhutowa J.* Badania w Gródku Nadbużnym w pow. Hrubieszowskim w 1955 r. // SA. — 1957. — III. — S. 168—189.
- Czuczynski A.* Traktat książąt litewskich z Kazimierzem Wielkim z roku 1366 // KH. — 1890. — Т. IV. — S. 513—515.
- Długossii J.* Historiae Polonicae libri XII (ed. A. Przedziecki). — Cracoviae, 1876. — Т. III.
- Grodecki R.* Polityka pieniężna Piastów. — Kraków, 2009.
- Janeczek A.* Osadnictwo pogranicza Polsko-Ruskiego. Województwo Bełskie od schyłku XIV do początku XVII w. — Warszawa, 1993.
- Kiersnowska T.* Czerny w XIII i XIV wieku ośrodek władzy książęcej na południowym Mazowszu. — Warszawa, 1986.
- Kotlar M.* Znaleźiska monet z XIV—XVII w. na obszarze Ukraińskiej SSR. — Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1975.
- Kronika Janka z Czarnkowa.* — Lwów, 1907.
- Krzyżaniwski A.* Próba rekonstrukcji nie notowanych skarbów monet XIV—XV wieku znalezionych na Ukrainie zachodniej // Biuletyn numismatyczny. — 2009. — № 3. — S. 161—181.
- Kubiak S.* (przy współdziałaniu Borysa Paszkiewicza). Znaleźiska monet z lat 1146—1500 z terenu Polski. Inwentarz. — Poznań, 1998.
- Myśliński K.* Rola miast Polski środkowej w handlu z krajami na południe od Karpat do końca XV w. // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne. — 1977. — 469. — S. 19—31.

- Nadolski A.* Prace wykopaliskowe w Czerminie nad Huczwą pow. Tomasiów Lubelski w 1952 // AP. — 1959. — S. 93—102.
- Niesiecki K.* Herbarz polski. — Lipsk, 1841. — T. 8.
- Poppe A.* Gród Wołyń // Studia wczesnośredniowieczne. — 1958. — IV. — S. 227—300.
- Puzyna J.* Narymunt Gedyminowicz // Miesięcznik Heraldyczny. — 1930. — R. IX. — № 3. — S. 33—38.
- Rauhut L.* Sprawozdanie z badań w 1954 r. nad konstrukcją wału grodowego w Gródku Nadbużnym // SA. — 1956. — 2. — S. 65—68.
- Rogatko J.* Zabytki z kolekcji Piotra Kani z Gródka nad Bugiem, woj. Zamojskie // Lubelskie materiały archeologiczne. — 1990. — III. — S. 183—197.
- Sieradzki J.* Polska wieku XIV. Studium z czasów Kazimierza Wielkiego. — Warszawa, 1959.
- Soboleva N.A.* Nálezky pražských grošů na území SSSR // Sborník Národního musea v Praze. Ser. A. — 1970. — XXIV. — № 3/4. — S. 189—243.
- Swieżawski A.* Jerzy (Jurij) Narymuntowicz // Polski słownik biograficzny. — Warszawa; Wrocław; Kraków, 1965. — T. XI/2. — Z. 49. — S. 183—184.
- Swieżawski A.* Ziemia belska. Zarys dziejów politycznych do roku 1462. — Częstochowa, 1990.
- Tęgoski J.* Pierwsze pokolenia Gedyminowiczów. — Poznań, Wrocław, 1999.
- Wolff J.* Rod Gedymina. Dodatki i poprawki do dzieł gr. K. Stadnickiego: «Synowie Gedymina», «Olgiard i Kiejstut», «Bracia Władysława Jagiełły» we Lwowie 1867. — Kraków, 1886.
- Zakrzewski St.* Wpływ sprawy ruskiej na państwo Polskie w XIV w. — Zamość, 1921.
- Zbierski A.* Wczesnośredniowieczne materiały archeologiczne z Czermina nad Huczwą // AP. — 1959. — T. 4. — Z. 1. — S. 105—148.

Надійшла 24.12.2013

Г.А. Козубовский

O BELZSKOM KNIAZESTWIE YURIJA NARYMUNTOVICH (1352—1377)

Западна Волынь и Холмщина в XIV в. занимали важнейшее геополитическое положение в отношениях между Польшей, Мазовией, русскими и литовскими княжествами, Золотой Ордой. В 1352—1377 гг. здесь существовало Белзское княжество Юрия Наримунтовича.

На основе письменных, археологических и нумизматических источников рассмотрены спорные вопросы истории Белзской земли второй половины XIV в. Здесь в 1350—1370 гг. были в обращении пражские гроши Яна I Люксембургского (1310—1346), Карла I (1346—1378), серебряные монеты ханов Золотой Орды Бердибека (1357—1359) и Мухаммеда Буляка (1370—1380), польские квартники Казимира III (1333—1370) и галицко-русские монеты Владислава Опольского (1372—1379).

Через Белзское княжество пражские гроши поступали на территорию Волыни, Галиции и Литвы многими путями. Находки пражских грошей на территории Белзского и в западной части Волынского княжеств указывают на торговые связи с землями, где обращалась такая монета в середине XIV в.: Малопольшей, Галицией, Мазовией, Великопольшей. Стимулом для экономического и политического развития Западной Руси были торговые соляные пути в бассейне Буга. Белз был активным центром соляной торговли, через него проходили важнейшие международные торговые пути.

H.A. Kozubovskyi

ABOUT BELZ KINGDOM OF YURIY NARYMUNTOVYCH (1352—1377)

Western Volyn and Kholm Region occupied an important geopolitical place in relations between Poland, Mazovia, Russian and Lithuanian kingdoms, and the Golden Horde in the 14th c. Belz kingdom of Yuriy Narymuntovych existed here in 1352—1377.

Based on written, archaeological, and numismatic sources, the disputable issues on Belz land history at the end of the 14th c. are discussed. Prague groschen of John I Count of Luxembourg (1310—1346), Charles IV (1346—1378), silver coins of Golden Horde Khans Berdi Beg (1357—1359) and Mohammad Bolak (1370—1380), Polish kwartniks of Kazimierz III (1333—1370), and Galician-Rus coins of Vladislaus of Opole (1372—1379) were in circulation here in 1350—1370.

Prague groschen arrived onto the territory of Volyn, Galicia, and Lithuania via Belz kingdom by many routs. Finds of Prague groschen on the territory of Belz kingdom and in the western part of Volyn kingdom evidence for the trade relations with the areas where such coin was used in the middle 14th c.: Lesser Poland, Galicia, Mazovie, and Greater Poland. Trade salt routs in the Buh River basin was the factor that stimulated the economic and political development of Western Rus. Belz was an active centre of salt market, and the important international trade routs passed through it.